

М. О. Черниш

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0000-6416-7617

ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕЯКИХ КІЛЬКІСНИХ ТА ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВопорушень ПРОТИ доВкілля

Кримінальні правопорушення проти довкілля порушують суспільні відносини у сфері захисту конституційного права громадян на безпечне середовище. Крім того, вони здійснюють негативний вплив на сферу охорони, раціонального використання, збереження та відновлення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, мінімізації та ліквідації негативного впливу людської діяльності на природу, захисту генетичного фонду живих організмів, ландшафтів, природних комплексів, унікальних територій і природних об'єктів, що мають історико-культурну цінність.

На сьогодні вітчизняні та міжнародні нормативні документи не містять єдиного, загальновизнаного визначення права на здорове довкілля. Умовно, це право можна представити як сукупність об'єктивного та суб'єктивного компонентів. Об'єктивні складові включають чисте, безпечне для здоров'я людини повітря; безпечний і стабільний клімат; доступ до чистої безпечної для здоров'я людини питної води; здоровий та сталий вирощений продукт; нетоксичні середовища для проживання, праці, навчання та гри; здорове та багате біорізноманіття. Суб'єктивна складова цього права передбачає прав на доступ до інформації, право на участь у прийнятті рішень та доступ до правосуддя, ефективні засоби правового захисту, включаючи безпечне здійснення цих прав без репресій і помсти.

Досліджено окремі складові кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні, а саме: рівень, динаміка та коефіцієнт інтенсивності вчинення. З'ясовано, що починаючи з 2003 р. у динаміці зареєстрованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля можна умовно виділити наступні періоди: 1) 2003 – 2012 рр. (коливання в межах від 1800 до 2200 фактів); 2) 2013 – 2015 рр. (коливання в межах від 2600 до 3200 фактів); 3) 2016 – 2019 рр. (коливання в межах від 3500 до 3900 фактів); 4) 2020 – 2023 рр. (коливання в межах від 4500 до 5400 фактів з різким зменшенням до 4018 у 2022 р.). Встановлено, що за аналізований період спостерігається тренд на поступове збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля у понад два рази, що може свідчити про посилення уваги правоохоронних органів стосовно протидії цим кримінально протиправним діям, проте ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля в цілому є нижчою ніж загальнокримінальні показники.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, кількісні та якісні показники, кримінальні правопорушення проти довкілля.

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини ХХ ст. у зв'язку з стрімким розвитком промисловості, а також частково через зростання населення, більш гостро, ніж раніше, постала проблема охорони та збереження навколишнього природного середовища, котра неабияк гостро проявилась у наш час. Від благополучного довкілля безпосередньо залежать життя та здоров'я людини. Однією з причин негативної екологічної ситуації, що склалася,

є пріоритет економічних цінностей над екологічними, а також брак екологічних знань серед населення, ігнорування вимог закону; найчастіше керівництво підприємства вважає за краще заплатити невеликий штраф, ніж будувати дорогі очисні споруди. Це призводить до певної девіантної поведінки у сфері екології [1, с. 204]. І саме найбільш суспільно небезпечну частину таких проявів криміналізовано у вигляді кримінальних правопорушень проти довкілля, від-

повідальність за вчинення яких передбачено у Розділі VIII Особливої частини КК України. Відповідно, протидія зазначеним діям потребує створення їх якісної та повної кримінологічної характеристики.

Важливість розгляду кримінологічної характеристики будь-якого злочинного діяння полягає у тому, що вона є основною категорією науки кримінології, котра має пряме відношення до кримінологічного впливу. Жодне із запропонованих в якості компенсації нововведень не може замінити або покращити реалізацію функцій і задач, притаманних кримінологічній характеристиці кримінальних правопорушень – акумулювати опис характерних, типових якостей, властивостей та ознак кримінальних правопорушень й бути основою для розробки науково-практичних рекомендацій щодо їх профілактики[2, с. 583]. Тобто ефективна протидія кримінальним правопорушенням проти довкілля також потребує створення та постійного оновлення кримінологічного опису діянь, що становлять їх сукупність.

Найбільш оптимальним є визначати кримінологічну характеристику як систему відомостей, показників, даних, ознак про певний вид кримінального правопорушення, що має значення для його запобігання[3, 60]. Такими даними, на нашу думку, має бути, зокрема, інформація про різні кількісні та якісні показники певного виду злочинності.

Стан опрацювання проблематики. Ґрунтовну кримінологічну характеристику кримінальних правопорушень проти довкілля здійснила на рівні докторської дисертації Ю.А. Турлова «Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади» (Київ, 2018 р.). Проте вчена аналізувала дані до 2016 р. включно, а тому існує потреба у з'ясуванні тенденцій екологічної злочинності, що відбулися з того часу, враховуючи повномасштабне вторгнення росії в Україну.

Метою статті є дослідити окремі складові кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля за допомогою таких показників як: рівень, динаміка та коефіцієнт інтенсивності вчинення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переходячи до розгляду показників злочинності відзначимо, що їх поділяють на певні групи за тим параметром, що одні показники характеризують кількісні параметри, а інші – якісні параметри кримінальних правопорушень.

При чому, що стосується їх найменування, то існує багато поглядів. Їх називають кількісними і якісними, кількісно-якісними, якісно-кількісними, статистично-якісними; кримінально-статистичними тощо. Переважно вони визначаються з певною долею свавілля кожним дослідником. Тому дане питання потребує пильної уваги вчених та подальшої розробленості[4, с. 108].

Ми підтримуємо погляди тих кримінологів, які поділяють показники кримінальних правопорушень на кількісні та якісні[5, с. 82; 6, с. 56]. Кількісні показники виражають числові параметри кримінальних правопорушень, її основних елементів та їх зміни у часі [6, с. 56]. А якісні показники «характеризують внутрішні особливості цього явища, закономірності її розвитку і визначаються в розрахунку на одиницю сукупності. До якісних показників відносять структуру злочинності, характер злочинності та географію злочинності»[7, с. 364]. Статистичні дані щодо кримінальних правопорушень проти довкілля доцільно аналізувати саме за системою вищезазначених кількісних та якісних показників.

Перший показник, який ми проаналізуємо є рівень вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля.

Рівень злочинності – показник який визначає загальне число обчислених та реально здійснених кримінальних правопорушень у абсолютних величинах. У даному показнику поряд із зареєстрованою злочинністю, рівнем обчисленої злочинності, включається і наявність латентних кримінальних правопорушень[5, с. 83].

Так, у 2013 р. в Україні було обліковано 2923 кримінальних правопорушення, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України, у 2014 р. – 2624, у 2015 р. – 3181, у 2016 – 3941, у 2017 р. – 3765, у 2018 р. – 3529, у 2019 – 3769, у 2020 р. – 4558, у 2021 р. – 5416, у 2022 р. – 4018 та у 2023 р. – 4741 [8]. У середньому за рік ця кількість складає 3860 проваджень.

Тоді як за даними Ю.А. Турлової протягом 2002–2012 рр. ця величина становить 1966 злочинів. Так, у 2002 році обліковано 1272 факти, у 2003 році – 2014 фактів, у 2004 році – 1906 фактів, у 2005 році – 2177 фактів, у 2006 році – 1943 факти, у 2007 році – 1771 факт, у 2008 році – 1860 фактів, у 2009 році – 2204 факти, у 2010 році – 2098 фактів, у 2011 році – 2162 факти та у 2012 році – 2217 фактів[9, с. 78]. Порівняння показників свідчить про майже двократне зростання кількості облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля

у період 2013–2023 роки порівняно з періодом 2002–2012 роками.

У той же період скеровано до суду кримінальних проваджень з обвинувальним актом у 2013 р. – 1172, у 2014 р. – 943, у 2015 р. – 777, у 2016 р. – 627, у 2017 р. – 831, у 2018 р. – 837, у 2019 р. – 648, у 2020 р. – 1008, у 2021 р. – 1191, у 2022 р. – 1026 та у 2023 р. – 1175[8]. У середньому за рік ця кількість складає 930 проваджень.

Тобто із загалом зареєстрованих за період з 2013 р. по 2023 р. 42465 фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля до суду з обвинувальними актами направлено лише 10235 проваджень. Відповідно ефективність діяльності із кримінального провадження щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля складає 24,1%. Можна сказати, що лише кожне четверте провадження за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля вчасно направляється до суду з обвинувальним актом.

У той час як серед загалом зареєстрованих 5238158 кримінальних проваджень до суду з обвинувальним актом спрямовано 1769085, що складає 33,8% від загальної кількості або кожне третє. З цього випливає, що ефективність досудового розслідування розгляданих нами кримінальних правопорушень в цілому є нижчою ніж загальні показники.

Якщо аналізувати щорічні показники, то у 2013 р. зазначена ефективність склала 40,1%, у 2014 р. – 35,9%, у 2015 р. – 24,4%, у 2016 р. – 15,9%, у 2017 р. – 22,1%, у 2018 р. – 23,7%, у 2019 р. – 17,2%, у 2020 р. – 22,1%, у 2021 р. – 22%, у 2022 р. – 25,5% та у 2023 р. – 24,8%. Наведені дані свідчать, що частка кримінальних проваджень за кримінальні правопорушення проти довкілля направлених до суду з обвинувальним актом після істотного зниження з середніх показників ефективності досудового розслідування у 2015 році у подальшому з 2016 року тримається на досить низькому рівні, коливаючись у межах від 16% до 25%.

Про зниження ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля свідчить і зростання показника частки проваджень у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято.

Так, у 2013 р. частка проваджень у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято становила 58,5%, у 2014 р. – 62,4%, у 2015 р. – 74,7%, у 2016 р. – 83,6%, у 2017 р. – 77,6%, у 2018 р. – 75,4%, у 2019 р. – 82,3%, у 2020 р. –

76,3%, у 2021 р. – 77,6%, у 2022 р. – 74% та у 2023 р. – 75%. У середньому цей показник складає 75,2%. Тоді як для всієї сукупності кримінальних проваджень за цей же період часу він складає 63,7%.

Даний стан речей можна пояснити тим, що розслідування екологічних злочинів є процесом специфічним та трудомістким[1, с. 208], що потребує наявності високої кваліфікації слідчого та залучення фахових спеціалістів-екологів.

Переходячи до розгляду показників екологічної злочинності у динаміці відзначимо що вона є комплексним поняттям, що характеризує злочинність як із кількісного, так і з якісного боку. Аналіз динаміки дає змогу встановити тенденції розвитку злочинних проявів у суспільстві[10, с. 141].

За даними Ю.А. Турлової за п'ятнадцятирічний період аналізу масив облікованих екологічних злочинів зріс на 213 % (відповідно, темп зростання до 2002 р. становив 313 %). Найстрімкіше збільшувалась кількість екологічних злочинів у 2003 р. – темп зростання до попереднього року становив 158 %, а також у 2013 та 2016 рр. – показники темпу зростання становили 133 та 124 % відповідно. А у цілому аналіз показників динаміки екологічної злочинності засвідчує хвилеподібні зміни в кількості зареєстрованих злочинів на фоні стійкої загальної тенденції до їх зростання. Відповідно, протягом 2002–2016 років середній темп приросту екологічних злочинів становив 8,5 % [9, с. 83-84].

Якщо аналізувати показники кількості виявлених кримінальних правопорушень проти довкілля у розрізі років за досліджуваний нами період за допомогою ланцюгового методу, то у 2014 році порівняно з 2013 роком відбулося зменшення на 10,2%. У 2015 році відбулося зростання на 21,2%. 2016 рік відзначився найбільшим темпом зростання, що склав 23,9%. Але у 2017 році відбулося незначне зменшення кількості на 4,4%. У 2018 році знову відбулося зменшення кількості на 6,3%. Проте з 2019 року (+6,8%) відбувається майже щорічне збільшення кількості, а саме: у 2020 році на 20,1%, у 2021 році на 18,8% та у 2023 році на 18%. І лише у 2022 році відбулося зменшення кількості на 25,8%.

При цьому слід враховувати, що на динаміку злочинності впливає низка заходів, зокрема: демографічна ситуація; стан тих соціальних явищ і процесів, які детермінують злочинність; зміна соціально-економічних умов життя; зміни

законодавства про кримінальну відповідальність; стан і заходи ефективності правоохоронної та правозастосовчої діяльності[4, с. 109]. Так, протягом останніх років в нашій державі відбулися істотні суспільно-політичні (військова агресія з боку росії, епідемія COVID-19, євроінтеграційні процеси, посилення боротьби з корупцією, у тому числі й у природоохоронній сфері тощо) та соціально-демографічні зміни (поява великої кількості внутрішньо переміщених осіб, істотне зменшення кількості населення тощо). Зазначені фактори можуть істотно впливати на динаміку вчинення будь-яких кримінальних правопорушень, у тому числі й проти довкілля.

Наприклад, за оцінкою МВФ, наявне населення України у 2021 році становило 41,0 млн осіб. У 2022 році воно скоротилося до 35,0 млн осіб, у 2023 році - до 33,2 млн осіб. Крім того, за даними Агентства ООН у справах біженців станом на 14 березня 2024 року було зафіксовано по всьому світу 6,486 млн біженців з України (5,983 млн біженців зафіксовано в Європі та 0,503 млн за межами Європи) [11]. При чому станом на 2024 рік на підконтрольній Україні території проживають близько 31 млн осіб[12].

У такому разі існує потреба проаналізувати показники кримінальних правопорушень проти довкілля із застосуванням коефіцієнту інтенсивності злочинності. Даний показник визначається за допомогою встановлення співвідношення кількості кримінальних правопорушень, вчинених на тій чи іншій території відносно числа мешканців на певний період часу. Вибір величини стандартної кількості населення залежить від чисельності жителів даної території, зручності сприйняття даного показника та його порівняння з аналогічними показниками в інших територіальних одиницях. Для великих територіальних одиниць (країна, область, велике місто) коефіцієнти розраховуються на 100 тис. населення, для середніх (район, місто) – на 10 тис., для невеликих (мале місто, мікрорайон в місті, селище тощо) – на 1 тис. [6, с. 57]. Метою використання коефіцієнтів злочинності є коректний аналіз стану та динаміки злочинності у різних регіонах або країнах шляхом співставлення відомостей про злочинність з даними про населення[7, с. 362]. Використання спеціального коефіцієнта екологічної злочинності дає змогу точніше порівняно з абсолютними показниками облікованих екологічних злочинів оцінити ступінь ураженості екологічною злочинністю населення України[9, с. 81].

Отже, досліджуючи загальнодержавні показники кримінальних правопорушень проти довкілля коефіцієнт інтенсивності варто розраховувати на 100 тис. населення.

При чому, за період з 2015 р. по 2021 р. включно, враховуючи, що Україна внаслідок окупації росією, втратила контроль над територією Автономної республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей, коефіцієнт слід обчислювати без врахування населення, що проживало на цій території, але з урахуванням внутрішньо переміщених з тих регіонів осіб. Відповідно приблизна кількість населення на підконтрольних українській владі територіях за оцінкою КМУ у 2020 році становила 37,3 млн. осіб[13].

Таким чином, розрахований коефіцієнт інтенсивності вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля дозволив з'ясувати, що у 2013 р. в Україні на 100 тис. осіб вчинялось 6,4 відповідних кримінальних правопорушення, у 2014 році – 6,1, у 2015 році – 8,1, у 2016 році – 10,1, у 2017 році – 9,8, у 2018 році – 9,3, у 2019 році – 10,1, у 2020 році – 12,2, у 2021 році – 14,6, у 2022 році – 12,8 та у 2023 році – 15,3. Аналіз наведених показників у динаміці свідчить, що за останні десять років відбувалось поступове зростання коефіцієнту інтенсивності зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля у понад два рази.

При чому, за даними Ю.А. Турлової спеціальний коефіцієнт екологічної злочинності демонструє стабільне зростання протягом усього аналізованого нею періоду з мінімальним значенням у 2002 р. (2,6) на кожні 100 тис. осіб [9, с. 80]. Тобто загалом за час дії КК України 2001 р. коефіцієнт облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля зріс у майже 6 разів.

Зазначене зростання, на думку Ю.А. Турлової, зумовлене не тільки збільшенням абсолютних показників облікованих екологічних злочинів, а й стабільним зменшенням кількості наявного населення [9, с. 83-84]. Але головною причиною, на нашу думку є посилення уваги правоохоронних органів на протидію екологічним злочинам, оскільки логічно було би припустити, що постійне зменшення кількості населення має призводити і до зменшення кількості вчинених кримінальних правопорушень.

Висновок. Проведене дослідження окремих складових кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля дозволяє зробити деякі висновки. Так, почина-

ючи з 2003 р. у динаміці зареєстрованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля можна умовно виділити наступні періоди: 1) 2003 – 2012 рр. (коливання в межах від 1800 до 2200 фактів); 2) 2013 – 2015 рр. (коливання в межах від 2600 до 3200 фактів); 3) 2016 – 2019 рр. (коливання в межах від 3500 до 3900 фактів); 4) 2020 – 2023 рр. (коливання в межах від 4500 до 5400 фактів з різким зменшенням до 4018 у 2022 р.). Загалом можна сказати, що за аналізований період спостерігається тренд на поступове збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля у понад два рази, що може свідчити про посилення уваги правоохоронних органів стосовно протидії цим кримінально протиправним діям. При цьому відбувалось і поступове зростання коефіцієнту інтенсивності зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля. Так, за час дії КК України 2001 р. він зріс у майже 6 разів. Водночас встановлено, що ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля в цілому є нижчою ніж загальнокримінальні показники.

Список використаної літератури:

1. Мудрецька Г.В. Взаємодія з державними спеціалізованими установами під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій при здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 203-208. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/32.pdf>
2. Литвинов О.М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема. *Форум права*. 2010. № 4. С. 581-586. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_92
3. Щирська В.С. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2017. 255 с.
4. Давидова Т.О. Система кількісних та якісних показників як основа дослідження кримінологічної характеристики корупції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. №5. С. 107-110.
5. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
6. Кримінологія: підручник [Текст] / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
7. Фіалка М.І. Показники злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 2(7). С.361-367.
8. Статистичні звіти «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» за 2013 - 2023 р.р., підготовлені Генеральною прокуратурою України URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
9. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. на здобуття наук. ступ. док. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 485 с.
10. Горпинюк О.П. Сучасний стан наркозлочинності в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2017, № 4. С.140-143.
11. МВФ оцінив кількість населення України та дав прогноз на найближчі роки. *РБК Україна: веб-сайт*. Повідомлення від 17.04.2024. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/mvf-otsiniv-kilkist-naselennya-ukrayini-ta-1713333704.html>
12. На підконтрольній Україні території живуть 31 мільйон громадян – експерт. *Укрінформ: веб-сайт*. Повідомлення від 16.04.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3853104-na-pidkontrolnij-ukraini-teritorii-zivut-31-miljon-gromadan-ekspert.html>
13. В Україні живе 37,3 мільйона осіб – оцінка уряду. *Українська правда: веб-сайт*. Повідомлення від 23.01.2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/23/7238191/>

Chernysh M. O. Characteristics of some quantitative and qualitative indicators of criminal offences against the environment

Criminal offenses against the environment violate public relations in the field of protection of the constitutional right of citizens to a safe environment. In addition, they have a negative impact on the sphere of protection, rational use, preservation and restoration of natural resources, ensuring environmental safety, minimizing and eliminating the negative impact of human activity on nature, protecting the genetic fund of living organisms, landscapes, natural complexes, unique territories and natural objects of historical and cultural value.

Today, domestic and international regulatory documents do not contain a single, generally recognized definition of the right to a healthy environment. Conditionally, this right can be presented

as a set of objective and subjective components. Objective components include clean, safe for human health air; safe and stable climate; access to clean, safe for human health drinking water; healthy and sustainable grown product; non-toxic environments for living, working, studying and playing; healthy and rich biodiversity. The subjective component of this right includes the rights to access information, the right to participate in decision-making and access to justice, effective legal remedies, including the safe exercise of these rights without repression and revenge.

The article examines certain components of the criminological characteristics of criminal offenses against the environment in Ukraine, namely: the level, dynamics and intensity coefficient of commission. It was found that starting from 2003, the following periods can be conditionally distinguished in the dynamics of registered facts of criminal offenses against the environment: 1) 2003 - 2012 (fluctuations within the range from 1800 to 2200 facts); 2) 2013 - 2015 (fluctuations within the range from 2600 to 3200 facts); 3) 2016 - 2019. (fluctuations within the range of 3500 to 3900 facts); 4) 2020 - 2023 (fluctuations within the range of 4500 to 5400 facts with a sharp decrease to 4018 in 2022). It was established that during the analyzed period there is a trend of a gradual increase in the number of registered criminal offenses against the environment by more than two times, which may indicate increased attention of law enforcement agencies to counteracting these criminally unlawful acts, however, the effectiveness of pre-trial investigation of criminal offenses against the environment is generally lower than general criminal indicators.

Key words: criminological characteristics, quantitative and qualitative indicators, criminal offenses against the environment.